

Александра Костић Тмушић

Филозофски факултет, Косовска Митровица

Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија

e-mail: aleksandra.skt@gmail.com

БОГОСЛУЖБЕНЕ ПЕСМЕ У ЖИТИЈНОМ ОПУСУ ЈЕРОМОНАХА ДОМЕНТИЈАНА И ТЕОДОСИЈА ХИЛАНДАРЦА

Апстракт: Рад *Богослужбене песме у житијном опусу јеромонаха Доментијана и Теодосија Хиландарца* имао је за циљ да прикаже колико су и на који начин богослужбене песме присутне у житијима ова два велика српска средњовековна писца. Богослужбене песме су недовољно истражене и из тог разлога је било веома занимљиво радити на овом проблему. У раду се говори у коликој мери су богослужбене песме успеле да поткрепе наративни ток житија, као и то колико су неопходне да једно дело у средњем веку живи са свим својим законитостима. Поред тога, оне су нам показале колико су наши писци држали до црквеног, литургијског и богослужбеног живота, који је био неопходан за развој и препород народа.

Кључне речи: богослужбене песме, јеромонах Доментијан, Теодосије Хиландарац, житије, Свети Сава, Свети Симеон, Свети Петар Коришки.

О богослужбеним песмама у старој српској књижевности нема пуно радова. Овом темом су се бавили: С. Станојевић, Д. Глумац, В. Влаховић, А. Наумов, Д. Бојовић, А. Костић Тмушић. Стога су велики изазов у истраживању представљале богослужбене песме, њихова идентификација, место у српском житију, као и њихова функција.

Православно богослужење је живи живот Цркве, у коме учествује сваки члан Цркве кроз доживљавање свега богочовечанског, апостолског и светоотачког. У том доживљавању, сва богочовечанска прошлост Цркве је увек присутна као данашња стварност и савремена садашњост. У Цркви је све бесмртно и свето и „све апостолски саборно и богочовечански католично, васељенско. Сваки припада свима, и сви свакоме, по благодатној сили свете богочовечанске љубави, која сва извире из свете богочовечанске вере, и бесмртује кроз остале свете богочовечанске врлине“¹.

Српски средњовековни писци имали су велико теолошко и литургијско образовање. Они су активно учествовали у богослужењима и животу цркве. Управо је то један од разлога што су богослужбене песме уткане у најтананију структуру житија. Свети Сава је својим уређењем богослужбеног поретка, реформацијом монашког живота и богослужења, допринео да се богослужбене песме уносе у књижевна остварења, посебно у житија светитеља. Богослужбене песме су имале за циљ да поткрепе наративни ток житија, као и да се види колико су неопходне да једно дело у средњем веку живи са свим својим законитостима. Поред тога, оне су нам показале колико су наши писци држали до црквеног, литургијског и богослужбеног живота, који је био неопходан за развој и препород народа.

¹ Јустин Ћелијски 2001, 81.

Богослужбени слој у житијима јеромонаха Доментијана

Јеромонах Доментијан је својим *Житијем Светога Саве*, које је написао у Кареји, показао у великој мери да је добро познавао Свето писмо и друга важнија дела богословске књижевности. У овом делу се показало колико је Доментијан познавао дела грчке и старе руске књижевности. *Житије Светога Саве* обилује цитатима и паралелама из Старог и Новог завета. Поред тога, у делу наилазимо и на богослужбене песме.

Доментијанова образованост и лична култура била је веома висока. Његов стил има „не само извесну вештину у склапању фраза и развијању причања, него чак и извесну учену претенциозност, која се могла стећи само дужим радом“². Његово дело нам најбоље описује личност и књижевну делатност Светога Саве.

Већ на почетку друге главе житија наилазимо на то да су служиле црквене службе и бдења. Затим, када је Сава примио монашки чин, говори нам колико је времена провео на служби:

у све часове дневне и ноћне³ непрестано се мољаше Богу, а у недељне ноћи никада не затвараше очи своје на сан, док се дан не озараваше⁴.

Поред часова дневних и ноћних у наведеним речима, у њиховом контексту, наилазимо и на део да је Свети Сава стално и увек уочи недеље и празника био присутан на свеноћном бденију.

У наставку житија на многим местима нам Доментијан говори о усрдним молитвама и комплетним богослужењима Светога Саве. У десетој глави житија, када се Свети Сава молио Богу да прослави његовог оца Светог Симеона, десило се чудо истакања светог мира. Тада је светогорски Сабор канонизовао Светог Симеона и сатворио

свету божанствену литургију, сатворише празник светоме Симеону, Новоме Мироточцу и приложише га ка светоме Симеону Богопримицу да им се празнује заједнички празник у један дан⁵.

2 Ћоровић 1938, 20.

3 Постоје четири службе часова: 1, 3, 6. и 9. час. Сваки од њих је састављен од три псалма, тропара, *Трисветог* итд., и једне молитве. Учешће свештеника је сведено на минимум. Часови се данас и у манастирима читају без појања. У манастирима који држе тачнију праксу, први час се спаја са јутрењем, трећи и шести се врше после кратког прекида, а девети час се спаја са вечерњем. Девети час се односи на прошли, а вечерње на наступајући дан. У парохијским храмовима се часови читају само у току Велике Четрдесетнице и врше се у континуитету између јутрења и вечерња.

Првобитно су часови довођени у везу – не само формално, него и суштински – са часовима дана којима одговара сваки од њих, односно служени су у дотичне часове дана, са којима је повезана и тема сваког од њих:

Први час вршио се у први час дана (око 7 сати ујутру – један сат после изласка сунца) и имао је као тему почетак дана, долазак чулне светлости и, у пренесеном смислу, долазак Христа – „Светлости истините“ – у свет.

Трећи час (9 сати ујутру) се доводи у везу са почетком дела људских и ниспослањем Светога Духа на дан Педесетнице које се догодило у овај час.

Шести час (12 сати, подне) доводи се у везу са средином дана и Распећем Господњим, које се догодило „око шестог часа“.

Девети час (3 сата поподне) се односи на крај дана и крсну смрт Господњу.

4 Доментијан 1998, 63.

5 Исто, 111.

Свети Симеон Богопримац је светитељ који се празнује 3. фебруара по старом календару, а данас ми тога дана прослављамо празник Светог Симеона и његове жене Ане. О Светом Симеону Богопримцу можемо да прочитамо у Јеванђељу по Луки 2, 25-35. служба Светог Симеона Богопримца постојала је од раније, тако да је њему придодат и у његову службу су унете песме и стихире које се односе на новог светитеља Симеона Немању. Ово је учињено како би се, на почетку, прослављао нови светитељ док не буду написане службе и сви текстови неопходни за његово прослављање.

Одмах након овога, у житију се налази део где Светогорски сабор даје благослов Сави да напише каноне и стихире новом светитељу.

А он написав колико је могуће, и опет благослови нас, ученике своје, истим благословом. И после времена не разлучи се од свога учитеља, оставивши нам свој свети мир, и сам би од Бога узведен на висине⁶.

Као што је већ речено, канони и стихире су црквене песме у славу светитеља које улазе у његову Службу, и певају се на вечерњи и јутрењу. Сава је већ 1200. године почео да пише дела неопходна за култ Светог Симеона, службу и један хагиографско-реторични спис, а завршио их је, *Живот светог Симеона* 1208, а службу нешто касније. *Служба светог Симеона*, као што је наведено у опису богослужбених песама код Стефана Првовенчаног, налази се у Србљаку.

Према Доментијану, када је Свети Сава дошао у своју земљу и у манастир Студеница, поклонио се гробу свога оца и након чега је поучио окупљени народ и произвео у епископе одређене монахе, које је послао у различите крајеве свога отачаства. Након свега тога сазван је још један сабор на коме су проклети јеретици и сви они који не исповедају веру у истинитог Бога Исуса Христа. Доментијан нам тада поново говори о свеноћном бденију, јутрењу и Светој Литургији, у оквиру које се након апостолског читања⁷ и читања Светог Јеванђеља казује поука. У житију, у оквиру поуке, односно проповеди, коју говори Свети Сава налази се и Символ вере:

Верујемо, дакле, у Оца и Сина и светог Духа, појући Тројицу божанствену, као узрок и стваратеља свега узрочнога и створенога, видљивог и невидљивог, која једнога суштва, то јест јестства, а у три лица, то јест састава и лица⁸...

6 Исто.

7 Богослужбени Апостол, *Праксапостол* (грч. *Ἀπόστολος* или *Πραξάποστολος*) је књига за чтеца која садржи перикопе из Дела апостолских и апостолских посланица (седам саборних посланица и четрнаест посланица Светог Апостола Павла), које се читају на литургијским сабрањима. Подела материјала изведена је на сличан начин као и у богослужбеном Јеванђељу – одређено је која се зачала када читају. Као и у Јеванђељу, и овде код сваког зачала стоји звездица, а испод је назначено када се то зачало чита и којим речима треба започети његово читање. На крају Апостола налазе се исте онакве табеле као и на крају Јеванђеља које указују на поредак читања, најпре по седмицама, почев од првог дана Васкрса, потом Месеослов који указује на поредак читања по датумима у месецу, затим на читање различитим зборовима Светих, и у разним случајевима приликом обављања „треба“. Апостол започиње Делима апостолским која се читају од Пасхе до Педесетнице, затим следе одељци из посланица Апостола Павла и саборних посланица. Током Велике Четрдесетнице се чита Посланица Јеврејима, док се недељом и суботом у току целе године читају посланице Апостола Павла, наспрам саборних посланица које се читају осталим (радним) данима и на вечерњим богослужењима празника дотичних апостола (оних који су написали дату посланицу). Апостолу припадају и прокимени, алилујарији, антифони и причасни.

8 Доментијан, 1988: 143.

Символ вере представља суштину православне вере, која исповеда веру у неразделиву и јединосушну тројицу, у Оца, Сина и Светога Духа, која има једну божанствену суштину и природу а три лица. Дакле, у овој проповеди, Свети Сава разлаже и парафразира Символ вере.

Пратећи ток житија долазимо до дела када Доментијан говори о крунисању жупана Стефана у Првовенчаног краља. Атрибут Првовенчани нам говори да је Стефан први крунисани српски краљ. Крунисање краља догодило се у манастиру Жича и тада је било свеноћно бденије које се наставило у Свету Литургију. Након великог входа⁹

узевиши Свети венац у великом светилишту, венча благовернога брата свога, и помаза га Духом светим на краљевство¹⁰ да се зове самодержавни господин кир Стефан краљ свих српских и поморских земаља, да од Бога буду венчана сва три помоћника Христова¹¹.

Речи *три помоћника Христова* односе се на Симеона, Саву и Стефана. Када се обави крунисање краља епископи, свештенство и сав присутни народ изговара више пута ДОСТОЈАН, или на грчком АКСИОС.

Доментијан нам, у двадесет другој глави житија, говори о одласку у свети град Јерусалим и обиласку свих јерусалимских светих места. Када је Свети Сава посетио велику Лавру Светога Саве Освећенога пао је на колена и великим сузама обросио цркву Светога Саве Освећенога. Након обиласка цркве отишао је Светом Гробу и ту

сатворивши трисвету молитву и тропар светог и богохвалне стихире запојавши¹² преосвећени преподобноме, и слатко целовавши слику светог написану

9 Велики вход је изворно представљао доношење припремљених часних дарова – хлеба и вина, из посебне просторије изван храма – пастофорије, у олтар. Овај вход данас представља преношење часних дарова са жртвеника (проскомидије) на часни престо, изласком кроз северне двери, и уласком на јужне. Током входа врши се спомињање надлежног архијереја, свих православних хришћана, итд. Док се врши велики вход, прекида се *Херувимска песма*, а њен наставак пева се на крају входа.

10 Према правилима свете Православне Цркве, Света Тајна миропомазања се по посебном чину обавља над православним царевима (и краљевима) приликом њиховог крунисања („венчања на царство“). Зато се цареви и називају „помазаницима Божијим“. Миропомазане које се обавља над царевима, није некаква посебна Света Тајна, а не треба га посматрати ни као понављање Свете Тајне миропомазања, јер се она, као ни крштење, не може поновити. Ово свештено помазивање цара светим миром на дан његовог крунисања није ништа друго него виши степен предавања дарова Духа Светога, који су неопходни како би цар [краљ] могао успешно да обавља своје узвишено царско служење. Цар наглас пред свима чита Символ вере, а затим следи сам чин, који по своме поретку подсећа на молебно пјеније. Дирљива је молитва коју у том чину изговара сам цар, обраћајући се Богу: „А Ти, Владико и Господе мој, поучи ме у делу на које си ме послао, уразуми ме и упути у овом великом служењу. Нека са мном буде Премудрост сапрестолна Теби“... На почетку Литургије цар скида са главе круну, да би након причешћа свештенослужитеља у олтару и отварања Царских двери било обављено миропомазивање цара и царице, при чему се цару светим миром помазују чело, очи, носдрве, уста, уши, прса и руке с обе стране, а царици само чело. Затим митрополит уводи цара (краља) на Царске двери у олтар, врата се затварају, и цар се пред Престолом причешћује Светим Христовим Тајнама, „по чину царском“, као помазаник Божији и врховни покровитељ Цркве – онако како се причешћују свештенослужитељи: посебно Телом Христовим, а посебно Светом Крвљу. После тога на уобичајени начин пред Царским дверима причешћује се царица. Они затим одлазе на своје престоле, а њихов духовник чита им благодарствене молитве.

11 Доментијан 1988, 157.

12 *Тропар, глас 8.* Протоцима твојих суза бесплодну пустињу си обрађивао и уздасима из дубине душе, умножио си великим трудом своје таланте. Био си свећњак свету, сијајући

на часном гробу његову, потом оде ка самозданој цркви, у иверски манастир, ту страну гроба светога Саве¹³.

Трисвета молитва је молитва која се казује Господу и гласи *Свети Боже, свети крепки, свети бесмртни, помилуј нас*.

На другом Савином путовању у Свету Земљу, среће се са патријархом Атанасијем који приликом сусрета са Савом и његовим ученицима пева васкршњу песму:

*док је гроб био отворен, и док је Ад плакао, Марија ватијаше ка апостолима који су се сакрили: изиђите делатељи винограда Христова и проповедите реч васкрсења*¹⁴.

Реч васкрсења се односи на први седелан шестог гласа недељног тропара и он се налази у Октоиху или Осмогласнику. Тропар недељни гласи: *Анђелске силе и стражари обамреше на гробу Твом, а Марија стајаше код гроба тражећи Твоје пречисто Тело. Заробио си Ад Ти, Који се ниси саблазнио од њега, срео си Дјеву Ти, Који дарујеш живот. Господе, Који си васкрсао из мртвих, слава Теби!*

Када је патријарх Атанасије изговорио васкршњу песму, окупљеном народу говори о Старом и Новом завету и казује стихиру-антифон која се говори на Велики четвртак на бденију:

*Призваћу себи народе, да ме ти прославе са Оцем и Светим Духом и ја ћу им даровати живот вечни*¹⁵.

У похвали Светоме Сави која се налази у двадест деветом поглављу, када Доментијан упоређује Светог Саву са Мојсијем, имамо још један пример како је Свети Сава, између осталог, стално певао херувимску, анђеоску песму и како је свакодневно вршио све часове и дневне и ноћне. Наиме, још једна је потврда колико је Свети Сава времена посвећивао свом духовном узрастању.

У *Житију светог Симеона*, Доментијан нам казује о победи Немањиној над непријатељима и говори нам како је Немања певао

*и као што поје великоизабрани боговидац Мојсије: „тада се пожуреше владари едомски и кнезовски моавитски, и обузе их трепет од те болести, и од страха растопише се сви који живе у Ханану“*¹⁶.

Након одласка Стефана Немање и напуштања престола окупљени народ у свим црквама његовог отачаства певао је Богу песму:

*Једин свет, једини Господ Исус Христос, у славу Богу Оцу, амин. Христос победи, Христос одоле, Христос се зацари, Христос се прослави! Велики си Господе и дивна су дела твоја, Боже наш, слава ти!*¹⁷

Овај део се налази у *Откровењу Јовановом* 15, 3, а исто тако и у Литургији светог Јована Златоустог, након Оче наш свештеник изговара неколико молитава, припремајући хлеб и вино, Тело и Крв Исуса Христа за Свето Причешће, затим се клања часним Дверима и узносећи свети Агнец¹⁸, гласно говори *Светиње светима,*

својим чудесима, Саво оче наш: Моли Христа Бога, да спасе душе наше.

Кондак, глас 8. Од младости си принео Богу непорочну жртву у врлинама, Саво блажени, и био си мисионар побожности. Зато си постао похвала светих и хваљени житељ пустиње, па ти кличемо: Радуј се, Саво милостиви!

13 Доментијан 1988, 177.

14 Доментијан 1988, 183.

15 Исто, 201.

16 Исто, 248.

17 Исто, 260.

18 Агнец (цсл. *јажње*, грч. *ἀμνός*), свети хлеб, средишњи је део прве просфоре која се припрема на проскомидији, крстолико означен грчким словима **ИС ХС НИ КА** (Исус Христос побеђује).

овим возгласом изражава се мисао да светиња Тела и Крви Христове може да се преда само светима, а народ одговара *Један је свет, један господ Исус Христос, у славу Бога Оца. Амин*, изражавајући тиме да нико од присутних не може да достигне такву светост, која би му дозволила да смело, без страха приступи причешћивању Светим Тајнама Христовим. Последњи стихови наведени из житија *Боже наши, слава ти*, припадају стихирима на Господи возвах четвртог гласа.

Свети Симеон је у знак захвалности за благодатне дарове које му је послао његов син, Стефан Првовенчани, послао њему часни Крст. Када је монах Методије предао часни Крст самодршцу краљу Стефану, сатворена је Света Литургија. О овоме је говорено у *Животу светог Симеона* од Стефана Првовенчаног. Део који се налази у *Житију светог Симеона* код Доментијана, а рађен је по самогласној стихире гласа другог која се пева у Крстопоклоној недељи¹⁹ на јутрењи, и гласи:

*Ходите, христољубиви људи, поклонимо се крсном дрвету које дарује живот; ходите православни зборови, насладимо се неукрадимого богатства и благослова светога господина мојега!*²⁰

У *Житију светог Симеона* на више места наилазимо на казивање о свеноћном стајању, јутрењу, вечерњи и Светој Литургији, о празницима који су сатворени у част светог Симеона, међутим, на томе се нећемо задржавати зато што би то било понављање истих богослужбених песама које смо обрадили у претходним житијима.

Богослужбени слој у житијима Теодосија Хиландарца

Теодосије Хиландарац је својим књижевним делом дао велики допринос старој српској књижевности. Сва његова дела су укључена у литургијски живот српске православне цркве. Он је обогатио и проширио систем жанрова, посебно у литургијском песништву. Стилом и начином рада „он се показао и као изузетно оригиналан писац, са развијеним смислом за уметничко саопштавање личног виђења и доживљавања онога о чему пише“²¹. Као што је већ речено, писао је житија, похвале, службе, каноне и многе друге мање жанрове, о неким је било речима у претходним поглављима, а о другима ћемо тек говорити, који су уткани у структуру већих књижевних целина, у овом случају житија.

Агнец се копљем исеца из просфоре, полаже на дискос и приноси на Евхаристији, како би постао тело и крв Христова од којих се верни причешћују. Символички, агнец представља Господа Исуса Христа, који као јагње узима грехе света на себе, приноси се на жртву и страда ради спасења света. Жртвени карактер агнеца као симбола огледа се и у поступцима и речима свештеника и ђакона. На ђаконове речи: *Жртвуј, владико*, свештеник копљем крстолико расеца агнец, представљајући тиме заклање – смрт Спаситељевог на крсту, и при том говори: *Жртвује се Јагње Божије, које узима грех света, за живот и спасење света*.

19 У суботу треће недеље Великога Поста, од давних времена, на средину цркве се износи крст, а четврта недеља Великога Поста која следи после тога назива се Крстопоклоном недељом.

20 Самогласна стихира гласа 2. која је била инспирација Доментијану у извору гласи: *Приђите, верни, поклонимо се животворноме дрвету (крста), на њему Христос, цар славе, драговољно руке раширивши, вазнесе нас на прво блаженство, које пре (негда, некада) враг слашћу укравши, изгнанима (нас) од Бога учини; приђите, верни, (крсноме) дрвету се поклонимо, којим се удостојисмо да главе невидљивих непријатеља разбијемо. Приђите, сви народи, крст Господњи песмама поштујмо. Радуј се, крсте, палоба Адама потпуно избављење, тобом се највернији цареви наши хвале, јер твојом силом Исмаилћане силно покораваш; тебе сада са страхом хришћани целивајући, на теби прикованог Бога слаavimo говорећи: Господе, који си се на њему приковао, помилуј нас, као добар и човекољубац.*

21 Богдановић 1991, 170.

Као и његови претходници, и Теодосије је био књижевно и богословски образован, што се и огледа у стилу писања. Добро је познавао Свето Писмо, што и видимо у *Житију Светог Саве* и *Житију светог Петра Коришког* као и у *Службама Светом Сави, светом Симеону и светом Петру Коришком*. Поред тога у његовим делима је видно присуство псалама, а имао је и друге књижевне изворе и узор, као што је *Житије Саве Јерусалимског* које је написао византијски хагиограф Кирило Скитополски. Међутим, као што је случај и код његових претходника, богослужбене песме не идентификујемо у оној мери, нити их има, онолико колико бисмо то очекивали. Његова литургијска мотивација је виднија и очигледнија у песничким делима, него у прозном делу.

Већ на почетку *Житија Светог Саве*, када су по Растка дошли у Свету Гору да га врате оцу и мајци, Растко обмањује војводу и слуге свога оца, а игумана моли да *с вечери почну јутарње песме и да се начини велики пир да игуман почастии војводу с благороднима, а младић је ове и сам својим рукама служио и веселио. Пошто су се на вечери дуго задржали, заповеди игуман да се удари у било*²², *јер беше дан недеље*.²³

Наиме по манастирском типикју, уочи недеље, односно у суботу навече, служило се бденије, вечерња и јутрења служба заједно, о овоме је било говора у претходним одељцима, тако да се нећемо на томе задржавати, међутим појаснићемо чин замонашења Растка.

Када је Растко приметио да су слуге његовог оца заспале, *поклони се пред светим олтарем и даде своје обете Господу, пошто га благослови игуман, и узео једнога старца, одликована свештеничким чином, те узиде на велики пирг у манастиру. Затворивши га за собом, рече благодаривши Бога: „Узнећу, те Господе, јер си ме подигао!“ А јереј чита молитву и постриже власи главе његове и у ризу га обуче анђелскога образа, и промени му име Растко у Сава. (...) и пошто се ово тако свршило, кад се читање довршило...*²⁴

Наиме, према предањској пракси, монашки постриг врши се у оквиру Литургије. Кандидат се приводи после входа на Литургији, кад бива поука и постриг и одевање новопостриженог, а одмах затим следи јектенија²⁵ *Трисвете* песме у развијеном облику (то је јединствен случај када се произноси та јектенија), *Ви који се у Христа крстите...* Одређено је да се после Јеванђеља произноси кратка сугуба јектенија²⁶ са мољењем за новопостриженог, а након возгласа²⁷ пева се стихира

22 *Било* или *клепало* је инструмент, односно удараљка, којом су се монаси позивали на богослужења у манастиру.

23 Теодосије 1988, 111.

24 Исто.

25 Јектенија (грч. *ἐκτενῆς*), литанија; измољавање; низ мољења (прозби) на које верни одговарају са *Господе, помилуј*. Прозбе у јектенијама садрже разноврсне молбе Богу – од молби за појединачне људске потребе, до молби за цео свет. Јектеније на богослужењу произноси ђакон, или свештеник уколико не служи ђакон. Зато се у старим рукописима јектенија назива ђаконства. Постоје и јектеније које се састоје само од вишекратног понављања одговора *Господе, помилуј*, без ђаконских прозби. Оне потичу са монашких богослужења служених у одсуству свештеника.

26 Сугуба јектенија, по свом саставу, је блиска прозбеној јектенији. Назив сугуба значи *удвостручена*, а добила је име по томе што се у почетку ове јектеније, у два маха, двоструко обраћамо милосрђу Божијем.

27 Возглас (грч. *ἐκφώνησις* – уздизање тона или гласа) је гласно изговорени почетак богослужења или најави одређеног дела богослужења, или пак завршетак

позајмљена из службе за Недељу блудног сина:

Познајмо, браћо, силу тајне, јер преблаги Отац изишавши у сусрет, грли блудног сина, који од греха хита очевом дому, и опет му дарује знаке славе своје, и приређује тајанствено весеље онима горе, жртвујући теле угојено, да бисмо и ми живели достојно човекољубивог Оца који је жртвовао, и славне Жртве - Спаситеља душа наших.

По целој Светој Гори, прочуло се да је син великог српског владара оставио све овоземаљске красоте и посветио се животу у молитви, посту, покајању и одрицању. У манастиру Ватопед, постоји црква која је посвећена празнику Благовештења Пресвете Богородице, Сава је позван на храмовну славу. Сава је присуствовао *празничном славословљу и радосним похвалама пречисте Богоматере*. Празник Благовештења или Благовести је један од великих Богородичиних празника који се празнује 25. марта по старом календару²⁸.

На самртничкој постељи Симеон је дао упутства своме сину, позвао је монахе и сву братију Хиландара и дао им последњи благослов а Свети Сава се *усрдно подвизавао у последњој служби за оца, многим изливањем суза, за целу ноћ цео псалтир над њим изговориши*²⁹.

О служби приликом смрти, покрај самртника, а након тога и над умрлим, већ је говорено. Оно што је веома битно за овај догађај је то што се, по манастирском типичу, Псалтир чита у току једног дана и ноћи, а Свети Сава је сам Псалтир прочитао у току једне ноћи, над самртничкој постељи свога оца. Симеон се упокојио сутрадан након изговорених псалама, а последње што је рекао је последњи стих похвалног 150. псалма: *Свако диханије да хвали Господа!* Присутни монаси су схватили да не треба да певају анђeosке песме, зато што је сам Симеон анђeosком песмом завршио предсмртни чин.

Након смрти Светог Симеона, Сава је одслужио *дане његове свете успомене*, а то су дани који се, према типичу, служе у трећи, девети и четрдесети дан након смрти.

Дан годишњице Симеонове смрти, 13. фебруара 1200. године, Свети Сава је по обичајима српске православне цркве изабрао за канонизацију свога оца у светитеља. Сам чин канонизације почео је навечерјем, појањем за *спомен узакоњено од псалама*, претпоставља се да се овај део односи на култне текстове посвећене Светом Симеону, који су се певали на вечерњој служби.

Сава је са хиландарском братијом јутарњу службу обавио на српскословенском језику, на пиргу, док је прот са осталим монасима на грчком језику служио јутарњу службу у цркви. Тада још увек није било посебне службе посвећене

литургијске молитве или јектеније. Возглас најчешће садржи тројичну доксологију, односно слављење трију лица Свете Тројице, тако да се може рећи да возглас представља један вид малог славословља.

28 БЛАГОВЕСТИ (грч: *Ευαγγελισμός της Θεοτόκου*), празник којим се прославља догађај о коме говори јеванђелист и Апостол Лука (Лк 1,26-38). Тог дана се Хришћани подсећају доласка Архангела Гаврила који је Богородици јавио благу вест да ће зачети од Духа Светог и да ће родити Сина Божијег као Сина Човечијег. Он ће бити Месија, Исус Христос (Помазаник) и Спаситељ света и човека.

Литургија на празник Благовести, ма у који дан он пао (не изузимајући ни Велики Петак, када иначе нема никакве Литургије), увек се служи потпуна – или светог Јована Златоустог, или светог Василија Великог (у 3, 4. и 5. недељу свете Четрдесетнице, у Велики Четвртак и Велику Суботу, када је одређено да се служи та Литургија).

29 Теодосије 1988, 143.

светом Симеону, тако да су се, вероватно, служили општи химнографски текстови из Минеја општака³⁰. Међутим, претпоставља се да је ово био прелазни стадијум, јер се још увек моли за покој душе Симеонове.

Наредне странице житија су посвећене прослављању Светог Симеона, вечерњим и јутарњим богослужењима, као и самим попразништвом³¹. Међутим, ово не може да буде класично и право попразништво, зато што попразништво имају само Господњи и Богородичини празници. Претпоставља се да се попразништво Светог Симеона односи на духовна дружења и молитве у част новог светитеља.

Након молбе великог жупана Стефана, доцније Првовенчаног краља, Сава преноси мошти свога оца у Србију. У наредним страницама житија, наново долазимо до певања *прикладних песама*, и псалама, службе *Божанствене службе за његов покој, слављем спомен његов празновавши*, о овоме је већ било речи, тако да би понављање било сувишно.

На празник Христа Спаса³², празник Христовог Вазнесења, који је 1221. године био 20. маја, Сава је за време Свете Литургије, венчао брата Стефана венцем царства. Дакле, тога дана је Стефан постао први српски краљ. Краљ Стефан Првовенчани се веома радовао тим чином и изговара речи заамовне молитве³³ *ти их прослави својом божанственом силом*. Ова молитва се налази и у Литургији светог Јована Златоустог и у Литургији светог Василија Великог. Изворни део заамовне молитве гласи:

*... Ти их прослави божанском силом Твојом, и не остави нас који се у Тебе надамо; даруј мир свету Твоме, Црквама Твојим, свештеницима и свима људима Твојим. Јер сваки добри дар, и сваки савршени поклон одозго је, силази од Тебе, Оца Светлости, и Теби славу и благодарење и поклоњење узносимо, Оцу и Сину и Светој Духу, сада и увек и у векове векова*³⁴.

На самртничкој постељи краљ Стефан Првовенчани је примио монашки чин и добио име Симон. Након тог светог чина, Сава га је удостојио да прими *пресвете, страшне и животворне Христове тајне од којих се ваља бојати*... У овим речима не огледа се богослужбена песма, међутим, уколико се уђе у саму суштину и контекст ових речи, долази се до закључка да је тада монах Симон примио Свету Тајну

30 *Општи Минеј*, садржи променљиве молитве не за сваког светог посебно, као месечни *Минеј*, већ за сваки збор светих одвојено, на пример, општа служба за Апостоле, Мученике, Светитеље итд. *Општи Минеј* има двојаку употребу: као прво, он је неопходан уз месечни *Минеј*, када треба да се обави служба оним светима за које није написана посебна служба у месечном *Минеју*; као друго, у сиромашним црквама, где нема читавог комплета богослужбених књига, *Општи Минеј* служи као замена за дванаест томова месечног *Минеја*.

31 Попразништвом се у српској православној цркви називају дани у које се поново прославља догађај празника. Тада се, или понавља комплетна служба, или се певају само главни текстови, што зависи од ранга празника.

32 Вазнесење (грч. *Ἀνάληψις*) се прославља четрдесетог дана након Пасхе и свагда пада у четвртак 6. седмице после Пасхе.

Прослављање Вазнесења Господњег потиче од давнина. Према сведочењу Светог Јована Златоустог и Блаженог Августина, тај празник су, слично Пасхи и Педесетници, установили сами апостоли.

33 Завршна литургијска молитва. Свештенослужитељ на крају Литургије напушта олтар и изговарајући у *миру изиђимо*, придружује се сабрању ради завршног мољења, заамвоне молитве. Управо као што је на почетку Литургије Свештеников улазак у олтар и његов узлазак до светог престола (Горњег места) био израз евхаристијског кретања нагоре, његов повратак међу верне у броду цркве израз је повратка Цркве у овај свет.

34 Службеник 2008, 225.

Причешћа, а за време Свете Тајне Причешћа³⁵ пева се *Тело Христово примите, извора бесмртнога окусите*. Након примања Светог Причешћа, монах Симеон се упокојио, а дан помена Симона монаха или преподобног Симона је 24. септембра по старом календару.

У даљем току житија, када је Сава поново дошао у Србију, поклонιο се гробу свога оца и позвао је епископе и игумана да обаве службу у спомен брата свога, краља Стефана: *откривши гроб у коме беше положен, нађе мошти његове целе и неразрушиве, и сви су се веселили благоухању, а нису се нимало подавали жалости*. Након тога, мошти Светог Симона пребачене су из Студенице у задужбину краља Стефана, манастир Жичу. *И опет Свету и Божанствену Службу о преносу светих његових моштију свршивши*. Канонизација светог Симона је извршена управо тада. Претпоставља се да је за ту прилику била написана посебна служба и да су биле припремљене посебне црквене песме, међутим, данас немамо ту службу, сачувана је само једна каснија служба Светом Симону коју је написао патријарх Пајсије Јањевац 1629. године и та служба се налази у трећој књизи *Србљака*.

У даљем току житија, у делу Теодосијевог описа путовања Светог Саве у Јерусалим, наилазимо на богослужбену песму *Ја сам са вама и нико против вас!* Ове стихове можемо да пронађемо у Јеванђељу по Матеју 28, 20, затим у Делима апостолским 18, 10, а пре свега, ово је Кондак Вазнесења гласа шестог.

Свети Сава је путовао по Палестини, Сирији, Персији, посетио је Вавилон, Египат, Азију, Тракију и на крају је стигао у Бугарску, у Трново. Дочекао га је цар Асен, чија је кћи била супруга краља Владислава. Док је боравио у Трнову био је празник Богојављања³⁶ и Сава је био замољен од цара Асена и патријарха Јоакима да служи на навечерју Богојављања³⁷, и да *сврши свету службу, а ујутро ће опет патријарх такође службу свршити*. Наиме, Светом Сави је указано велико поверење и почаст тиме што је замољен да служи богојављанску службу великог водоосвећења. Велико водоосвећење је чин који се прибраја светим тајнама и представља реминисценцију на крштење Господа Исуса Христа на реци Јордану.

Након празника Богојављања, док је боравио у Трнову, Свети Сава се разболео и у поноћ, док је свитао дан недеље, изговорио речи *Слава Богу за све*, које је, такође, према Теодосију, изговорио на самрти Свети Симеон. Ово су биле последње речи Светог Саве, након којих је његово лице обасјало и тада је своју душу предао Господу.

Након годишњице упокојења, краљу Владиславу је дозвољено да пребаци мошти Светог Саве у Србију. Када су се спремили да подигну свето тело из земље, краљ је заповедио да се служи *Служба светоме о спомену његову*, и када је служба завршена, отворен је гроб светог, у коме су лежале нетрулежне мошти његове.

35 Причешће (грч. *κοινωνία*, *заједница, учешће*; лат. **communicatio**, *општење*) – један од суштинских тренутака у православној Литургији, синоним за Свету Евхаристију. У православној традицији постоји Литургија без анафоре (освећења дарова), али не постоји Литургија без *причешћа* служитеља и верника. Без причешћа, смисао Литургије као заједнице био би опорекнут.

36 Сам појам богојављања (грч. *Еπιφάνια*, (бого) *јављање, показивање*), у схватању Цркве означава Божије манифестовање, нарочито Оваплоћењем Сина и јављањем Свете Тројице приликом крштења Исуса Христа у Јордану које је извршио Јован Крститељ.

37 У старини се у навечерје празника вршило освећење воде за крштење оглашених. Данас се освећење воде врши два пута, у навечерје и на сам дан празника.

По своме склопу, служба Богојављења је иста као и божићна служба. Ако се Богојављење догоди у недељни дан, васкрсна служба се потпуно изоставља и поје се служба празника.

Претпоставља се да се овде ради о посебној, најстаријој служби која је састављена за спомен Светом Сави, која је у себи садржала и мотиве преноса моштију. По каснијој традицији српске цркве пренос моштију се прослављао на дан 6. маја.

У *Житију светог Петра Коришког*, уочавамо, као што је то случај и са *Житијем Светоме Сави*, да дело садржи већи број библијских цитата, Старог и Новог завета, као и псалама. И у овом делу примећујемо богословско образовање и вештину коришћења Светог писма. Свето писмо, као и „библијски елементи у *Житију Петра Коришког*, пре свега велики број одређених цитата, пружају изузетне могућности за проучавање овог житија у односу на библијске књиге из којих су цитати узети“³⁸. Код Теодосија је приметно поштовање самог Светог писма, „јер сам тај велики српски песник и хагиограф у својим делима показује велико интересовање за Библију и изузетну способност да нађе у њој извор књижевне инспирације. Налазимо у њима метод типичан за средњи век, а то је да се тражи стална корелација описиваног предмета или догађаја са одувек постојећим моделима, утврђеним углавном у библијској и патристичкој књижевности“³⁹.

Дакле, као што се види из мишљења проучавалаца Теодосијевог дела, у *Житију светог Петра Коришког* постоји корелација између личности са библијском и патристичком књижевношћу. Међутим, оно што је евидентно у *Житију светог Петра Коришког* не наилазимо на класичне богослужбене песме, већ се само на неколико места описује како је Петар Коришки певао надгробне псалме, како је стајао на молитви и вршио свеноћна бдења. Колико дуго је могао да пости, моли се и свеноћно стоји, како изговара Символ свете вере. Последње помињање служења Господу јесте да су, по упокојењу Петра Коришког, његови ученици служили поноћну и јутарњу службу и тада *чуше неизрециве песме и гласове који сладошћу ум и срце у умиљење одводе*. Ови изводи нам говоре да су ученици Петра Коришког чули анђeosке и херувимске песме.

Богослужбене песме, пре свега, представљају почетак богослужбеног славословља код нас, као и то да је оно настало како би се у светлости свечевог живота створио његов култ. Многе од ових песама нису експлицитне у житијима, оне су ненаметљиво и дискретно оцртане. У њима су садржани изводи из Светог писма, као и реминисценције на саме догађаје. У неким богослужбеним песмама налазе се и псалми, међутим, то не чуди зато што су псалми саставни део сваког богослужења. Песме на које наилазимо су делови вечерње и јутарње службе, Литургије, полуноћнице, као и песме из чина опела, крштења, рукоположења; чина освећења воде и Часног крста. Поред тога, присутне су и богослужбене песме које се односе на прослављање светитеља, односно, које се певају на празник престављења светог.

У свим старим српским житијима, поред богослужбених песама које су идентификоване, аутори говоре о томе како су се служиле службе, како се певало, како се стајало у манастирима и црквама на молитви, како су с прослављали празници у дан свечеве славе. Стога, уз идентификацију богослужбених песама и саме описе богослужбених радњи, увиђамо колико и како су стари српски писци били посвећени богослужбеним чиновима и колико су, како теоријског, тако и практичног знања поседовали из саме теологије и литургике.

38 Шпадијер 2009, 152.

39 Наумов 2009, 85.

Литература

- Велики канон светог Андреја Критског* (1984): Превео с грчког Емилијан М. Чарнић. Крагујевац: Српска православна епархија шумадијска „Каленић“.
- Велики требник* (1958): Превео архимандрит др Јустин Сп. Поповић. Ваљево: Манастир Ћелије.
- Доментијан – Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона* (1988): Приредила проф. др Радмила Маринковић. Београд: Просвета; СКЗ.
- Теодосије – Житија* (1988). Приредио Димитрије Богдановић. Београд: Просвета; СКЗ.
- Богдановић, Д. (1991). *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ.
- Бојовић, Д. (2003). *Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност*. Ниш: Центар за црквене студије: Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Бојовић, Д. (2004). *Српска есхатолошка књижевност*. Косовска Митровица: Филозофски факултет; Ниш: Центар за црквене студије.
- Влаховић, Вл. (1932). „Литургички материјал у старим српским биографијама XIII века“, у: *Богословље* (свеска 3/1932; стр. 230–243). Београд: Богословски факултет Српске православне цркве.
- Влаховић, Вл. (1932). „Литургички материјал у старим српским биографијама XIII века: Клепала“, у: *Богословље* (свеска 4/1932; стр. 335–351). Београд: Богословски факултет Српске православне цркве.
- Влаховић, Вл. (1933). „Литургички материјал у старим српским биографијама XIII века: Крсни знак“, у: *Богословље* (свеска 1/1933; стр. 60–78). Београд : Богословски факултет Српске православне цркве.
- Влаховић, Вл. (1933). „Литургички материјал у старим српским биографијама XIII века“, у: *Богословље* (свеска 2/1933; стр. 144–159). Београд: Богословски факултет Српске православне цркве.
- Доментијан (1938). *Животи Св. Саве и Св. Симеона*. Београд: СКЗ.
- Доментијан (1988). *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*. Београд: Просвета; СКЗ.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (1997). „Библијске паралеле у функцији грађења јунака у Доментијановом *Животу Светог Саве*“, у: *Српска књижевност и Свето Писмо* (стр. 51–60). Београд: Међународни славистички центар.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (2001). „Предговор: Књижевно дело јеромонаха Доментијана“, у: *Житије Светога Саве / Доментијан*. (стр. VII–CXXXIV). Београд: СКЗ.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (2003). *Живот Светог Саве од Доментијана – Историја текста*. Београд: САНУ.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (2004) „Принципи конституисања и улога микрожанрова у Доментијановом *Животу Светог Саве*“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. (стр. 19–30). Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету.
- Јухас-Георгиевска, Љ. (2012). „Предговор: Житијна дела Стефана Првовенчаног, Доментијана и Теодосија“, у: *Стефан Првовенчани, Доментијан и Теодосије*. (стр. 7–37). Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Костић Тмушић, А. (2011). „Богослужбени слој у Савином *Житију светог Симеона*“, у: *Стефан Немања и Топлица* (стр. 177–184). Ниш: Центар за црквене студије.

Наумов, А. (2009). *Старо и ново. Студије о књижевности православних словена*. Ниш: Центар за црквене студије.

Ћоровић, В. (1938). *Доментиан*. Београд: СКЗ.

Шпадијер, И. (2009). *Свети Петар Коришки у старој српској житијној књижевности и црквеној поезији*: докторска дисертација. Београд.